

تحلیلی بر فقر شهری در شهرهای استان کردستان

رحمت‌اله بهرامی

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه علمی جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۳/۲۶

Analysis of Urban Poverty in the Cities of Kordestan Province

Rahmat Bahrami

Assistant Professor in Geography Department, University of Payame Noor, Iran.

Received:08/03/2017

Accepted:16/06/2017

Abstract

People and poverty reduction in the country's economic well-being is basically one of the main objectives of economic development programs. One way of measuring poverty is through economic indicators. The aim of this study was to answer the question that what has been trend of poverty and extreme poverty in urban areas of the Province during the period (2008-2011)? The study, based on data from the Statistical Centre of Iran and the price of the food basket through the Central Bank were achieved for a 4-year period (1998-2001). Inspired by the methods of relative poverty, absolute intensity has been investigated. Results show that inflation has an average ascending of 6.9% and the cost of supplying standard food basket during the mentioned period has increased by about 32%. The results also indicate that relative average monthly urban growth line using was 35.3%, and the intensity of poverty relative to average growth method was equivalent to 20.5%, and finally the absolute poverty line using monthly average has increased by 18%.

Keywords

Relative Poverty, Absolute Poverty, Urban Poverty, Poverty Line, Kordestan.

چکیده

افزایش رفاه اقتصادی مردم و کاهش فقر یکی از اهداف اصلی برنامه‌های توسعه اقتصادی در هر کشور محسوب می‌گردد. یکی از راه‌های سنجش فقر، از طریق شاخص‌های اقتصادی است. هدف این نوشتار در پاسخ به این سوال انجام گرفته است که روند تغییرات خط فقر و شدت فقر در مناطق شهری استان کردستان طی دوره چهار ساله (۹۰-۱۳۸۷) چگونه بوده است؟ این مطالعه تحلیلی با استناد به داده‌های مرکز آمار ایران و قیمت سبد غذایی که از طریق بانک مرکزی به‌دست آمده بر اساس پنج روش: خط فقر نسبی، خط فقر مطلق غذایی، روش تحلیل میانگین؛ روش ارشانشکی و ضریب انگل؛ در مناطق شهری استان کردستان مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد روند تورم صعودی بوده و به‌طور متوسط ۶/۹ درصد رشد داشته است. هم‌چنین هزینه تامین سبد استاندارد غذایی نیز طی دوره مذکور حدود ۳۲ درصد افزایش داشته است. نتایج تحقیق خط فقر نسبی ماهیانه شهری به روش میانگین رشدی معادل ۳۵/۳ درصد، شدت فقر نسبی معادل ۲۰/۵ درصد، خط فقر مطلق ماهیانه به روش میانگین ۱۸ درصد افزایش را نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی

فقر نسبی، فقر مطلق، فقر شهری، خط فقر، کردستان.

مقدمه

امروزه در قرن بیست و یکم؛ فقر یکی از مشکلات اساسی جوامع بشری است و نشانه بارز توسعه نیافتگی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که ثبات سیاسی و همبستگی اجتماعی و سلامت روانی را در اقصای فقیر به خطر می‌اندازد (راغفر، ۱۳۹۲: ۲). بی‌شک چنین وضعیتی می‌تواند در پائین آمدن راندمان بهره‌وری اقتصادی مؤثر باشد (حسن‌زاده، ۱۳۷۹: ۱۳۶).

مفهوم فقر همیشه با نحوه توزیع درآمد ملی یا درآمد سرانه همراه می‌باشد. در مطالعات اقتصادی شناسایی افراد فقیر معمولاً در قالب تعیین خط فقر صورت می‌گیرد. هنوز یک نفر از چهار نفر جمعیت کشورهای در حال توسعه گرفتار فقر شدید می‌باشند (میرشجاعی، ۱۳۹۰: ۲۰۶). غالباً فقرای شهری همان روستائیان فقیر هستند که بنا به دلایل اقتصادی به شهر مهاجرت کرده‌اند. امروزه شهری شدن فقر از بزرگ‌ترین چالش‌های توسعه جهانی است که در صورت تداوم روند نامطلوب کنونی، در طی سه دهه آتی شامل دو میلیارد نفر ساکن نواحی فرودست شهری خواهیم بود (world Bank: 2012).

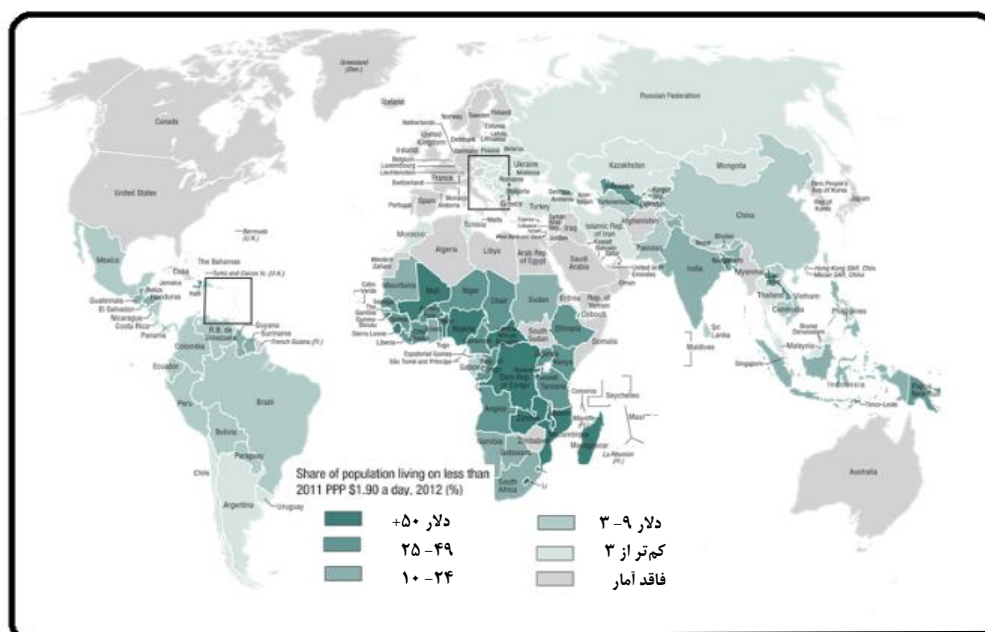
شهرنشینی، یکی از دستاوردهای بزرگ فرهنگ و تمدن و یکی از پدیده‌های فراگیر اجتماعی در عصر حاضر به شمار می‌رود. شهرنشینی پیامدهای زیر را به همراه داشته است: نابرابری و اختلاف طبقاتی، نبود رفاه اجتماعی، مرگ و میر زودرس در کودکان و مادران، بدمسکنی، اسکان غیر رسمی و... و پیامدهای آن در کشورهای در حال توسعه با سرعت و حجم بیشتری در حال گسترش است (روستایی، ۱۳۹۱: ۷۲).

رویکرد کاهش فقر از نیمه دوم قرن گذشته در واکنش به وضعیت دشوار اداری ناشی از پیچیدگی‌های توسعه پدید آمد (رفعیان، ۱۳۸۷: ۷)؛ بنابراین لازمه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در موضوع فقر، ابتدا شناخت ابعاد مختلف فقر و پیامدهای آن است و آگاهی از وضعیت فقر در یک جامعه اولین قدم در مسیر برنامه‌ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است (عرب مازار، ۱۳۸۷: ۲۵).

در طی دهه‌های گذشته اقتصاد ایران با مشکلات اقتصادی مختلفی مواجه بود که افزایش تورم، بیکاری، کسری تراز پرداخت‌ها و... در سطح اقتصاد کلان و آثار و عواقب آن بر روی فقر و توزیع درآمد و... در سطح اقتصاد خرد از جمله مشکلاتی می‌باشد که توجه بیش‌تری را به خود معطوف داشته است (خسروی نژاد، ۱۳۹۱: ۴۰).

برای مبارزه با فقر در ایران برنامه‌های توسعه طرح ساماندهی اقتصادی، پیش‌بینی‌هایی صورت گرفته و چندین بار لایحه فقرزدایی تهیه و تنظیم شده که این تلاش‌ها در نهایت به اقدامی کاملاً موفق منجر نشده است. از سویی نتایج مطالعات انجام شده در سال‌های اخیر به حوزه‌های تصمیم‌گیری راه یافته ولی سیاست‌های اتخاذ شده نمودی عینی در سطح ملی و منطقه‌ای همانند آنچه در کشورهای مانند مالزی و کره جنوبی داشته، پیدا نکرده است (پیرایی و شفیعی، ۱۳۹۱: ۲۲۴).

بنابر تعریف بانک جهانی، در سال ۲۰۱۵، افرادی که درآمد کمتر از ۱/۹ دلار در روز داشته باشند، در فقر شدید قرار دارند و بر اساس گزارش این بانک در رابطه با قدرت خرید مردم کشورهای مختلف، میزان قدرت خرید مردم ایران در سال ۲۰۱۲، کمتر از ۱۰ دلار در روز بوده است (world Bank: 2012) (شکل ۱).

شکل ۱. میزان قدرت خرید مردم در مناطق مختلف جهان در سال ۲۰۱۲، بانک جهانی

گرفته CX در خصوص فقر به نوعی به محرومیت اشاره دارند. محرومیت خود یک مفهوم نسبی است که ممکن است در مکان‌ها و زمان‌های مختلف، متفاوت باشد (Sen, 1979: 219). بر اساس نظریات گیدنز فقر در نتیجه داشتن و نداشتن وسایل تولید است. معتقد است سرمایه‌داران قدرت بیش‌تری نسبت به کارگران دارند؛ زیرا دارای حق مالکیت بر ابزار تولید را دارند. در حالیکه کارگران فقط حق فروش نیروی کار خود را دارند و فرانک پارکین همانند وبر و گیدنز معتقد است مالکیت دارایی وسایل تولید شالوده اصلی ساخت طبقاتی را تشکیل می‌دهد (گیدنز، ۱۳۷۳: ۲۴۰).

برخی دیگر از جامعه‌شناسان بر این باورند که فقر پدیده‌ای است اجتماعی و بسیاری از آسیب‌های اجتماعی به این پدیده بر می‌گردد و بسیاری دیگر از دانشمندان علوم اجتماعی و روان‌شناسی معتقدند که برای رفع یا کنترل بسیاری از معضلات اجتماعی لازم است که در درجه اول پدیده فقر را در یک جامعه کنترل و سپس به درمان مشکلات اجتماعی پرداخته شود.

تانزند معتقد است، افراد، خانواده‌ها و گروه‌های جمعیتی را زمانی می‌توان فقیر به حساب آورد که با فقدان منابع برای کسب انواع رژیم‌های غذایی، مشارکت در فعالیت‌ها و شرایط و امکانات معمول زندگی، مواجه هستند (Townsend, 1985: 31). به عقیده مارکس، فقر نوعی استراتژی برای تأمین رفاه سرمایه‌داری است. ارنست انگل اقتصاددان آلمانی فقر را ناشی از نابرابری‌های ثروت و امکانات می‌داند. او معتقد است با افزایش درآمد، سهم مخارج خوراکی مصرف‌کنندگان در بودجه کاهش می‌یابد. نظریه معروف او که به نام قانون انگل معروف است، بر این منطبق استوار است که کشش درآمدی تقاضای کالاهای خوراکی در بودجه خانوار به نسبت پائین است و به این دلیل، با افزایش درآمد، مصرف کالاهای خوراکی به نسبت کم‌تری افزایش می‌یابد؛ بنابراین هر چه درآمد خانوار افزایش یابد، سهم مصرف کالاهای خوراکی در بودجه پائین می‌آید. به این معنا که مصرف مواد غذایی هم پای درآمد افزایش نمی‌یابد (Kedir, 2005: 5).

جغرافی‌دانان معتقدند هر چند نابرابری‌های جامعه ریشه در نابرابری توزیع سرمایه‌های مادی و اجتماعی دارد، اما نباید از نقش عوامل طبیعی در تشدید فقر و محرومیت‌ها چشم‌پوشی کرد که این عوامل بالقوه می‌توانند در تشدید فقر مؤثر باشند. عواملی مانند خشکسالی، گسترش کویرها، کمبود آب، خاک نامساعد و... در شدت فقر مؤثرند؛ بنابراین فقر یک پدیده چند بعدی است که با توجه به شرایط طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و موقعیت زمانی و مکانی هر کشور شامل ناکامی در رضایتمندی بر مبنای نیاز و کمبود دست‌یابی به منابع،

در مطالعات مربوط به فقر، از روش‌های متفاوتی بهره می‌گیرند، یکی از روش‌های معمول که محققین برای اندازه‌گیری شدت فقر معرفی و استفاده می‌کنند روش خط فقر نسبی، فقر مطلق، ارشانسکی و ضریب معکوس انگل است. در این مطالعه با الهام از این روش‌ها در ابتدا به تعریف شاخص‌های فقر از دیدگاه‌های مختلف پرداخته شده سپس با استفاده از داده‌های طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری استان کردستان و قیمت سبد غذایی که از طریق بانک مرکزی تهیه گردیده، شاخص‌های مذکور طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲ محاسبه و خط فقر، شکاف فقر و تعیین درصد تغییر آن طی دوره مذکور مورد بررسی قرار گرفته و فرض اصلی بر این اساس است که شدت فقر و فقر نسبی طی دوره مذکور افزایش یافته است.

در این مطالعه استان کردستان به‌عنوان جامعه هدف انتخاب گردید و با توجه به مطالب فوق، در صدد پاسخگویی به این سوال است: روند تغییرات خط فقر و شدت فقر در مناطق شهری استان کردستان در طی سال‌های ۸۷-۹۰، چگونه بوده است؟

مبانی نظری

فقر پدیده‌ای چند عاملی و پیچیده است. پیچیدگی این پدیده از ابعاد مختلف و متعدد بودن عوامل ایجاد کننده آن ناشی می‌شود. به همین دلیل علوم مختلف انسانی و اجتماعی با رویکردهای گوناگونی به این پدیده نگریسته‌اند. از سویی؛ اقتصاددانان جنبه‌ها و عوامل اقتصادی مؤثر بر فقر را مد نظر می‌گیرند از سویی دیگر جامعه‌شناسان عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر فقر می‌دانند (محمدی، ۱۳۹۱: ۷).

جغرافیدانان ریشه فقر را نه تنها در نابرابری‌های اجتماعی جستجو می‌کنند، بلکه عامل محیط طبیعی در تشدید آن مانند خشکسالی‌ها؛ آتش سوزی و... را نیز مؤثر می‌دانند. اما آنچه در جامعه امروزی بیش‌تر مد نظر است، جنبه‌های اقتصادی آن از نمود بیش‌تری برخوردار است. فقر یک مفهوم نظری است که به اشکال گوناگون تعریف شده و مفهوم آن به تبع شرایط مختلف زمانی و مکانی یعنی تحولات اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، علمی و تکنولوژیکی تغییر می‌یابد (کاشی و شمسی، ۱۳۹۱: ۱۷۲).

برخی از دانشمندان فقر را در کنار محرومیت می‌آورند. تانزند^۱ متخصص اقتصاد جهان سوم معتقد است، فقر و گرسنگی رهیافتی تحلیلی به سوی محرومیت به‌عنوان هسته اصلی تعریف فقر در پیش می‌گیرد (زاهدی مازندرانی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۵). آمارتیا سن در مطالعات خود اشاره دارد که تمام تعاریف صورت

نشان داد که ۴۲ درصد جمعیت شهر تهران زیر خط فقر هستند. از نظر نابرابری درآمدی تفاوت‌های چشمگیری در بین خانوارهای زن سرپرست در بین مناطق شهر تهران مشاهده می‌شود. تفاوت در نابرابری‌های مؤلفه‌های اصلی رفاه خانوارها، یعنی تغذیه، بهداشت، آموزش و مسکن، هم در بین مناطق مختلف شهر تهران بسیار چشمگیر است و هم قدر مطلق بعضی از آن‌ها همچون مسکن، آموزش و بهداشت بسیار زیاد است.

باقری و کاوندی (۱۳۸۲)، به اندازه‌گیری شدت فقر در ایران (کاربرد شاخص SST) پرداختند و دریافته‌اند که میزان فقر در ایران در حال افزایش بوده به طوری که طی سال ۱۳۸۱-۱۳۸۲ فقر شهری حدود ۱/۷ درصد و در مناطق روستایی ۱/۸ درصد افزایش داشته است. باقری و همکاران (۱۳۸۲)، در مطالعه دیگر با عنوان محاسبه خط فقر در ایران طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۲ انجام دادند. نتایج تحقیق آنها نشان داد که خط فقر در مناطق شهری و روستایی، بر حسب نیاز به ۲۳۰۰ کالری در سال ۱۳۸۲، بیش از ۱۲ درصد خانوار شهری و ۱۰ درصد خانوار روستایی زیر خط فقر زندگی می‌کنند (باقری، حیدری و پیمان، ۱۳۸۲).

روش تحقیق

با وجود تحقیقات فراوانی که در زمینه فقر انجام گرفته است، تاکنون توافقی برای ارائه یک تعریف جامع و مانع از فقر به دست نیامده و همین امر موجب گردیده تا محققین از روش‌های مختلفی برای اندازه‌گیری فقر استفاده نمایند. با این وجود مطالعه فقر و بررسی میزان افراد فقیر یا خانوارهای زیر خط فقر در وهله اول مستلزم ارائه پیش‌تعریفی از فقر و شاخص‌های کمی متناظر با آن است که بتوان با این ابزار اندازه‌گیری حائلی میان افراد فقیر و غنی ایجاد و به شناختی نسبی از کم و کیف آنان در سطح جامعه دست یافت.

در واقع خطوط فقر را می‌توان حد فاصل گروه‌های جامعه از نظر برخورداری یا عدم برخورداری از حداقل نیازهای اساسی و یا مقدار مشخصی از درآمد در واحدی از زمان دانست (خالدی و ۱۳۸۸: ۶۲).

در ترسیم خط فقر، هدف تعیین سطح یا مقداری از درآمد است که برای خرید حداقل سبد استاندارد تغذیه و سایر مایحتاج انسانی کافی است. بر اساس مطالعات انجام گرفته در حوزه فقر یکی از متداول‌ترین روش‌های تعیین خط فقر، فقر مطلق است که از محرومیت یا ناتوانی فرد در تأمین حداقل نیازهای ضروری و اساسی سرچشمه می‌گیرد. هر چند که مفهوم حداقل نیازهای ضروری نیز خود مفهوم ثابتی نبوده و معمولاً در طی زمان یا از مکانی به دیگر تغییر پیدا می‌کند. در مقابل فقر مطلق، فقر نسبی وجود دارد که عبارت است از ناتوانی در کسب یک سطح معین از استانداردهای زندگی که در جامعه فعلی لازم یا مطلوب تشخیص داده شده است.

تحصیلات، مهارت، سلامتی، تغذیه، پناهگاه و امکانات بهداشتی است که آسیب‌پذیری اجتماعی، خشونت و کمبود آزادی را در پی دارد.

با این وجود برای تعیین خط فقر نیاز به معیاری که بتوان فقر را مورد سنجش قرار داد. مارتین راولیون^۳ خط فقر را مخارجی می‌داند که هر فرد در زمان و مکان معین برای دسترسی به سطحی حداقلی از رفاه متحمل می‌شود. افرادی که به این سطح رفاه دسترسی ندارند فقیر تلقی می‌شوند (نجرزاده، ۱۳۹۱: ۴۶).

اگر چه فقر به اشکال مختلف همواره در زندگی بشر وجود داشته، ولی ویلیام پتی در قرن هفدهم میلادی در کتاب حساب سیاسی خود فقرزدایی را به صورت علمی مورد مطالعه قرار داد (بلاک^۴، ۱۳۷۵: ۴۵).

پیشینه تجربی

سابقه مطالعات مربوط به فقر در ایران به دهه ۱۳۲۰، همزمان با تأسیس وزارت کار در ایران باز می‌گردد. این مطالعات بیش‌تر در قالب تعیین حداقل دستمزد تعیین سبد مصرفی خانوار می‌باشد. از دهه ۱۳۴۰، مرکز آمار ایران نتیجه‌گیری و بررسی هزینه و درآمد را شروع کرد و همه ساله نتایج آن را منتشر می‌کرد.

جلالی (۱۳۹۴)، در تحقیقی با عنوان رویکردی تحلیلی در بررسی فقر با روش جینی انجام داد. نتایج تحقیق او نشان داد نرخ فقر در ایران طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۸۶ افزایش یافته است. عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)، تحلیلی بر وضعیت فقر شهری در مهاباد با روش میدانی انجام دادند که نتایج نشان داد، وضعیت اقتصادی بیش‌تر اقشار جامعه شهری نامناسب که معلول ضعف پایه‌های اقتصادی شهر است که منجر به توزیع نامتوازن منابع و افزایش فقر شده است.

پورموسوی و همکاران (۱۳۹۲)، تأثیر اقتصاد سیاه بر فقر در مناطق شهری ایران با استفاده از الگوی بردارهای خود رگرسیونی (VAR) می‌پردازد. در این الگو، متغیرهای درآمد سرانه، بیکاری، بار مالیات بر درآمد، بار مالیاتی مستقیم، درجه باز بودن اقتصاد و تورم عوامل ایجاد کننده اقتصاد سیاه در سال‌های ۱۳۶۳-۱۳۸۶، هستند. نتایج تحقیق نشان داد که در مناطق شهری، متغیر درآمد سرانه بیش‌ترین تأثیر را بر فقر دارد؛ بنابراین اگر سیاست‌گذاران خواهان تغییر و بهبود در فقر شهری هستند، متغیر کارساز همان تغییر درآمد سرانه با همه لوازم و تمهیدات نهادی و توزیعی آن است (پورموسوی و همکاران، ۱۳۹۲).

شکوری و سعیدی (۱۳۹۳)، فقر خانواده و زنان شهری (با تأکید بر کلان‌شهر تهران) را مورد مطالعه قرار دادند. نتایج تحقیق آنها

3. Ravallion

4. Block

روش پنجم (استفاده از متوسط روش‌های قبل به‌عنوان خط فقر): در این روش از متوسط خط فقرهای برآورد شده بر اساس روش‌های قبلی به‌عنوان خط فقر استفاده شد (خالدی، ۱۳۸۸: ۶۵).

خط فقر نسبی

فقر نسبی به موقعیت فرد یا خانوار در مقایسه با درآمد متوسط در سطح جامعه اشاره دارد و با تغییر سطح درآمد متوسط جامعه، میزان فقر نسبی نیز تغییر خواهد یافت. در مطالعه حاضر از هر پنج روش مطرح شده، برای محاسبه خط فقر نسبی به شرح زیر استفاده شد:

۱. قرار دادن ۵۰ درصد درآمد (هزینه) خانوار میانگین جامعه به‌عنوان خط فقر نسبی.

۲. قرار دادن ۶۷ درصد (۲/۳) درآمد (هزینه) خانوار میانگین جامعه به‌عنوان خط فقر نسبی.

۳. قرار دادن ۵۰ درصد درآمد (هزینه) خانوار میانه جامعه به‌عنوان خط فقر نسبی.

۴. قرار دادن ۶۷ درصد درآمد (هزینه) خانوار میانه جامعه به‌عنوان خط فقر نسبی.

۵. قرار دادن میانگین روش‌های چهارگانه به‌عنوان خط فقر نسبی.

محاسبه شدت فقر

با توجه به تعریف‌های ارائه شده برای محاسبه خط فقر مطلق و نسبی، برای محاسبه شدت فقر از شاخص‌های مختلفی مانند شاخص نسبت سرشماری، شاخص شکاف فقر و... وجود دارد که تفسیر هر یک از روش‌های مذکور متفاوت خواهد بود. ضمن اینکه برای محاسبه هر کدام از آن‌ها نیز داده‌ها و آمارهای مختلفی مورد نیاز است. در این میان شاخص نسبت سرشماری که با محاسبه خط فقر و اطلاعات مربوط به هزینه و درآمد خانوارهای شهری قابل ارزیابی است که یکی از معروف‌ترین آن‌هاست. این شاخص نشان می‌دهد که چه نسبتی از افراد زیر خط فقر زندگی می‌کنند. اندازه این شاخص بین صفر حالتی که هیچ فقری در جامعه وجود نداشته باشد و یک حالتی که کلیه افراد در جامعه فقیر باشند یعنی درآمد کلیه افراد جامعه کم‌تر از درآمد متناظر با خط فقر باشد، تغییر می‌کند. اشکال این شاخص آن است که نسبت به انتقال درآمد بین فقیرها و حتی بین فقیرها و غیر فقیرها حساس نمی‌باشد و علاوه بر این شاخص نسبت به کاهش درآمد فقرا نیز حساس نمی‌باشد. اشکالات فوق، کاربرد این شاخص را محدود می‌نماید (کاشی و همکار، ۱۳۹۱: ۹۲).

دوره زمانی تحقیق از سال ۱۳۸۹ و تا پایان سال ۱۳۹۲ بوده است. جامعه مورد مطالعه مناطق شهری استان کردستان و متغیرهای مورد بررسی شامل قیمت مواد غذایی طی سال‌های مذکور، هزینه‌های کل

در واقع در فقر نسبی ارضای نیازهای فرد در رابطه و نسبت به دیگر افراد جامعه سنجیده می‌شود. خط فقر نسبی، یا به صورت درصد معینی از میانه یا سطح متوسط درآمد و یا به شکل مرز درآمدی که درصدی معین از افراد جامعه پائین‌تر از نصف قرار می‌گیرند، تعریف می‌شود (کاشی و همکاران، ۱۳۸۷: ۵).

با توجه به تعاریف مطرح شده، یکی از متداول‌ترین روش‌های محاسبه فقر مطلق، فقر مطلق غذایی است. در مطالعه حاضر ضمن بیان خط فقر مطلق غذایی و به‌منظور درک و شناخت عمق فقر در جامعه شهری استان کردستان با پنج روش مختلف زیر به محاسبه خط فقر مطلق پرداخته شده است:

روش اول: در این روش پس از تعیین میزان خط فقر مطلق غذایی بر اساس متوسط بعد خانوار در مناطق شهری استان از معادله زیر برای محاسبه خط فقر مطلق کل استفاده گردید (خالدی و همکاران، ۱۳۸۷: ۷).

(خط فقر مطلق غذایی) $\times 1/2 +$ خط فقر مطلق غذایی = خط فقر مطلق کل

روش دوم: پس از تعیین میزان خط فقر مطلق غذایی، بر اساس تعریف زیر نسبت به محاسبه خط فقر مطلق کل اقدام می‌شود.

(خط فقر مطلق غذایی) $\times 1/3 +$ خط فقر مطلق غذایی = خط فقر مطلق کل

روش سوم: پس از تعیین میزان خط فقر مطلق غذایی از معادله زیر نسبت به محاسبه میزان خط فقر مطلق کل استفاده می‌شود:

خط فقر کل = خط فقر مطلق غذایی $\times$ متوسط هزینه کل خوراکی و غیر خوراکی $\div$ متوسط هزینه‌های کل خوراکی

روش چهارم (تعیین خط فقر بر پایه معکوس ضریب انگل): یکی از روش‌های بررسی رابطه مخارج خوراکی خانوارها و درآمد آن‌ها، استفاده از شاخص نسبت مخارج خوراکی به درآمد خانوارها است. که توسط ارنست انگل معرفی شد و بعدها به‌عنوان معیاری جهت محاسبه خط فقر به کار گرفته شد. تأکید اصلی این روش بر مفهوم عینی فقر است. فرآیند روش کار بر این اساس است که با استفاده از داده‌های آماری مربوط به هزینه و درآمد خانوارها و بر اساس مدل‌های اقتصادسنجی، ضریب انگل برآورد می‌گردد. در مرحله بعد مخارج خوراکی خانوار در معکوس ضریب مذکور ضرب می‌شود. نتیجه این محاسبات معدل خط فقر خواهد بود. با این وجود مدل‌های چهارگانه تعیین ضریب انگل به شرح ذیل است (باقری، ۱۳۸۷: ۶۵).

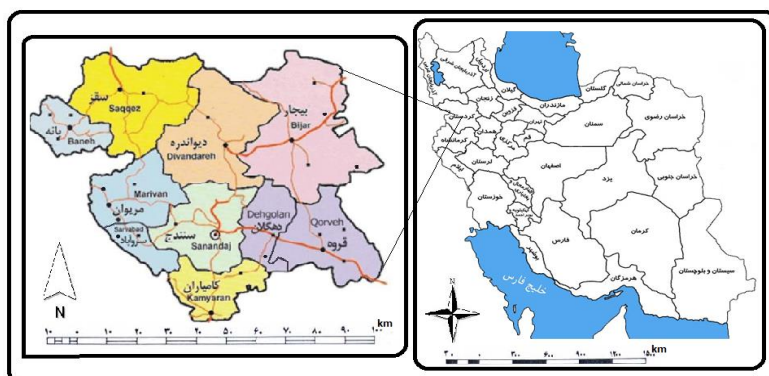
بر اساس نتایج هزینه و درآمد خانوارهای شهری که هر ساله توسط مرکز آمار ایران ارائه می‌گردد، در سطح استان‌ها خانوارهای موجود به ده گروه هزینه‌ای تقسیم می‌شوند، که در هر یک از گروه‌ها بر اساس نتایج نمونه‌گیری تعدادی از خانوارها قرار گرفت و بر اساس اطلاعات مربوط به هزینه‌های خوراکی و هزینه کل این خانوارها، مدل‌های چهارگانه فوق برآورد و بهترین مدل انتخاب گردید و بر اساس آن ضریب انگل محاسبه شد.

مساحت کشور را در بر می‌گیرد و از این نظر شانزدهمین استان کشور است. استان کردستان در مدارهای ۳۴ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۲۸ دقیقه عرض شمالی و بین نصف النهار ۴۵ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۴ دقیقه طول شرقی قرار دارد. بر اساس آخرین سرشماری ۱۳۹۰ دارای ۱۴۹۳۶۴۵ نفر معادل ۱/۹۸ درصد کل جمعیت کشور است. ۳۴ درصد جمعیت در روستاها زندگی می‌کنند. از نظر تقسیمات سیاسی استان کردستان دارای ۱۰ شهرستان و ۲۷ بخش، ۸۵ دهستان و ۱۹۶۶ روستا است.

و خوراکی خانوارهای شهری استان کردستان، اطلاعات اولیه و خام مربوط به قیمت مواد غذایی از بانک مرکزی و سایر اطلاعات از نتایج طرح هزینه و درآمد خانوارهای شهری مرکز آمار ایران بودند.

محدوده مورد مطالعه

استان کردستان دارای مساحتی برابر با ۲۸۲۳۵ کیلومتر مربع در نوار کوهستانی غرب ایران واقع شده است. این استان ۱/۷ درصد

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی استان کردستان

یافته‌ها

خط فقر و شدت فقر در مناطق شهری استان کردستان

برآورد خط فقر مطلق

خط فقر مواد غذایی: به منظور برآورد خط فقر مطلق غذایی با استفاده از الگوی اینستیتوی تغذیه مناسب نسبت به محاسبه ارزش ریالی

سبد غذایی تغذیه مناسب در طی سال‌های ۸۹-۱۳۹۲ اقدام گردید.

جدول ۱، ارزش وزنی و برآورد ریالی آن برای سال‌های مورد مطالعه و نرخ روند رشد قیمت‌ها برحسب نرخ رشد را نشان می‌دهد.

جدول ۱. الگوی پیشنهادی تغذیه در مناطق شهری استان کردستان و ارزش ریالی آن طی سال‌های ۸۹-۱۳۹۲

کالا	میزان مصرف سالانه	ارزش ریالی ۱۳۸۹	ارزش ریالی ۱۳۹۰	ارزش ریالی ۱۳۹۱	ارزش ریالی ۱۳۹۲	متوسط نرخ رشد ۹۲-۱۳۸۹
نان	۹۰	۱۱۹۱۹۰	۱۳۸۰۸۰	۱۴۵۸۰۰	۱۶۰۳۸۰	۱۰/۴
برنج	۳۶	۲۹۳۴۰۰	۳۴۲۰۰۰	۳۷۶۱۲۰	۳۶۰۰۰۰	۷/۱
حبوبات	۱۰/۸	۶۷۲۸۰	۸۹۹۰۰	۹۹۳۶۰	۱۱۳۴۰۰	۱۹
قند و شکر	۱۶/۲	۹۰۵۱۰	۱۰۸۹۰۰	۱۲۴۲۵۰	۱۲۹۶۰۰	۱۴/۴
روغن	۹	۱۲۲۴۹۰	۱۳۲۳۹۰	۱۴۶۲۵۰	۱۴۸۵۰۰	۶/۶
گوشت قرمز	۱۰/۸	۴۴۴۲۰	۴۶۷۹۶۰	۵۱۸۴۰۰	۵۹۴۰۰۰	۱۰/۲
گوشت سفید (مرغ)	۹	۱۰۹۸۰۰	۱۱۵۷۴۰	۱۲۸۲۵۰	۱۴۸۵۰۰	۱۰/۶
ماهی	۷/۲	۲۱۸۰۲۰	۲۲۹۶۸۰	۲۵۴۳۸۰	۲۶۶۴۰۰	۶/۹
تخم مرغ	۹	۹۹۰۰۰	۱۰۶۲۰۰	۱۱۷۰۰۰	۱۳۵۰۰۰	۱۰/۹
شیر	۳۶	۴۶۶۹۲۰	۵۰۱۱۲۰	۵۵۴۷۶۰	۵۶۵۲۰۰	۶/۶
ماست	۳۶	۴۶۶۹۲۰	۵۰۱۱۲۰	۵۵۴۷۶۰	۵۶۵۲۰۰	۶/۶
پنیر	۷/۲	۹۳۳۸۰	۱۰۰۲۲۰	۱۱۰۹۵۰	۱۱۳۰۴۰	۶/۶
سبزیجات	۱۱۵	۴۷۳۸۰۰	۵۷۵۰۰۰	۶۳۲۵۰۰	۶۳۲۵۰۰	۱۰/۱
میوه‌جات	۱۲۶	۶۵۳۹۴۰	۷۹۳۸۰۰	۸۸۲۰۰۰	۹۶۳۹۰۰	۱۳/۸
بعد خانوار		۴/۳۲	۴/۲۹	۴/۰۶	۴/۰۱	-
خط فقر غذایی سالیانه خانوار		۱۶۰۴۸۱۵۲	۱۸۰۲۶۷۰۹	۱۸۴۵۱۸۰۷	۱۹۶۳۱۴۳۶	۶/۹

مأخذ: اینستیتوی تغذیه ایران

برآورد خط فقر مطلق کل

پس از برآورد خط فقر غذایی بر اساس الگوی پیشنهادی تغذیه مناسب که نتایج آن در جدول ۲، نشان داده شده است. با استفاده از روش‌های مختلف ارائه شده در متن مقاله نسبت به محاسبه خط فقر مطلق کل در سطح خانوار اقدام شد که نتایج آن در جدول شماره ۲ نشان داده شده است. همانطوری که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، خط فقر مطلق غذایی ماهانه سرانه به واسطه وجود تورم سالیانه دارای روند صعودی بوده و طی دوره مورد مطالعه، سالیانه به‌طور متوسط حدود ۶/۹ درصد رشد داشته است. به عبارت دیگر هزینه تأمین سبد استاندارد غذایی مورد نظر انستیتوی تغذیه به‌منظور تأمین کالری لازم (۲۳۰۰ کیلوکالری) در سال ۱۳۹۲ نسبت به سال ۱۳۸۹ حدود ۳۲ درصد افزایش نشان می‌دهد. در میان روش‌های مختلف ارائه شده برای محاسبه خط فقر مطلق کل به استثنای روش‌های ارشانسکی و انگل (استفاده از هزینه خوراکی و کل تمام گروه‌های درآمدی) در سایر روش‌ها خط فقر مطلق دارای روندی صعودی بوده است. از نظر کمی کم‌ترین مقدار خط فقر مطلق کل ماهیانه در سطح خانوار مربوط به روش دوم (خط فقر غذایی به اضافه یک سوم خط

فقر غذایی مساوی خط فقر مطلق کل) و بیش‌ترین آن مربوط به روش انگل استفاده از هزینه‌های کل گروه‌های هزینه‌ای برای محاسبه ضریب انگل است.

در مورد کاهش خط فقر کل به روش انگل در سال ۱۳۸۹ نسبت به سال ۱۳۹۰ بر اساس نتایج برآوردی الگوی اقتصادسنجی (الگوی لگاریتمی) کم‌ترین ضریب انگل برآورد شده مربوط به سال ۱۳۸۹ بوده که در صورت معکوس شدن بیش‌ترین مقدار را به خود اختصاص داده است و بر این اساس بیش‌ترین مقدار خط فقر مطلق کل در این روش برای سال ۱۳۸۹ و کم‌ترین آن برای سال ۱۳۹۲ رقم خورده است. اما روش متوسط خط فقر مطلق کل (متوسط روش‌های پنج‌گانه) نشان می‌دهد که در این روش خط فقر مطلق کل ماهیانه در سطح خانوار از ۳۵۴۱۱۵۰ ریال در سال ۱۳۸۹ به ۴۱۸۱۷۵۰ ریال در سال ۱۳۹۲ افزایش یافته که معادل ۱۸/۱ درصد رشد داشته است. جدول ۲، میزان خط فقر مطلق غذایی و کل ماهیانه خانوار شهری استان کردستان را نشان می‌دهد.

جدول ۲. میزان خط فقر مطلق غذایی و کل ماهیانه خانوار شهری استان کردستان

شرح	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲
خط فقر مطلق غذایی ماهانه (سرانه)	۳۰۹۵۷۰	۳۵۰۱۷۰	۳۷۸۷۳۰	۴۰۷۹۷۰
بعد خانوار	۴/۲۲	۴/۲۹	۴/۰۶	۴/۰۱
خط فقر مطلق کل ماهیانه (روش اول)	۲۰۰۶۰۱۰	۲۲۵۳۳۴۰	۲۳۰۶۴۷۰	۲۴۵۳۹۴۰
خط فقر مطلق ماهیانه روش دوم	۱۷۸۶۱۲۰	۲۰۰۲۹۷۰	۲۰۵۰۱۹۰	۲۱۸۱۲۸۰
نسبت کل هزینه‌ها به هزینه‌های خوراکی	۳/۵۲	۳/۴۶	۳/۵۰	۳/۱۷
خط فقر مطلق کل ماهیانه (ارشانسکی)	۴۷۰۷۴۵۰	۵۱۹۷۷۱۰	۵۲۸۱۷۵۰	۵۱۸۵۹۹۰
خط فقر مطلق کل ماهیانه (انگل) ۱	۷۲۲۶۳۷۰	۵۲۶۶۱۵۰	۵۲۸۰۶۶۰	۶۴۴۷۹۷۰
خط فقر مطلق (انگل) ۲	۱۹۸۲۸۹۰	۳۹۴۹۶۱۰	۴۱۰۴۷۲۰	۴۶۳۹۵۷۰
خط فقر مطلق کل ماهیانه (متوسط روش‌ها)	۳۵۴۱۱۵۰	۳۷۳۳۹۶۰	۳۸۲۴۷۶۰	۴۱۸۱۷۵۰

برآورد خط فقر نسبی

به‌منظور برآورد خط فقر نسبی بر اساس روش‌های پنج‌گانه در جدول ۳، نشان داده شده است. بر این اساس بیش‌ترین مقدار خط فقر نسبی ماهیانه طی سال‌های ۱۳۸۹-۹۲ مربوط به روش ۶۷ درصد هزینه میانگین خانوارهای شهری استان کردستان و کم‌ترین میزان خط فقر نسبی مربوط به روش ۵۰ درصد هزینه خانوار میانه است. بر این اساس روش ۶۷ درصد هزینه خانوار میانگین مقدار خط فقر نسبی ماهیانه از ۲۳۷۶۷۴۰ ریال برای یک خانوار نمونه شهری استان کردستان در سال ۱۳۸۹ به ۳۱۲۸۹۴۰ ریال در سال ۱۳۹۲ افزایش یافته که نشان دهنده رشدی برابر با ۳۱/۶ درصد بوده است. رشد متوسط

سالیانه این شاخص طی دوره ۱۳۸۹-۹۲ حدود ۹/۶ درصد بوده است. نگاهی به متوسط خط فقر نسبی ماهیانه به روش قرار دادن میانگین روش‌های چهارگانه به‌عنوان خط فقر نسبی نشان می‌دهد که به‌طور متوسط خط فقر نسبی ماهیانه از ۱۸۹۸۶۶۰ ریال در سال ۱۳۸۹ به ۲۵۶۸۰۸۰ ریال در سال ۱۳۹۲ افزایش یافته که حدود با ۳۵/۳ درصد رشد داشته است و متوسط نرخ رشد سالیانه این شاخص حدود ۱۰/۶ درصد بوده است. مقایسه تطبیقی خط فقر مطلق کل با خط فقر نسبی (متوسط روش‌های مختلف) نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۸۹-۹۲ همواره خط فقر مطلق کل از خط فقر نسبی بیش‌تر بوده است. متوسط خط فقر مطلق کل حدود ۱/۸ برابر متوسط خط فقر نسبی بوده است.

جدول ۳. خط فقر نسبی ماهیانه خانوار در مناطق شهری استان کردستان طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۲

شرح	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	متوسط نرخ رشد سالیانه
روش ۵۰ درصد هزینه خانوار میانگین	۲۳۴۶۷۱۰	۱۹۴۲۵۵۰	۱۹۱۵۲۲۰	۱۷۸۲۵۶۰	۹/۶
روش ۶۷ درصد هزینه خانوار میانگین	۳۱۲۸۹۴۰	۲۵۹۰۰۷۰	۲۵۵۳۶۲۰	۲۳۷۶۷۴۰	۹/۶
روش ۵۰ درصد هزینه خانوار میانه	۲۰۵۵۷۲۰	۱۶۱۲۵۰۰	۱۵۹۴۶۳۰	۱۴۷۱۷۷۰	۱۱/۸
روش ۶۷ درصد هزینه خانوار میانه	۲۷۴۰۹۶۰	۲۱۵۰۰۰۰	۲۱۲۶۱۷۰	۱۹۶۲۳۷۰	۱۱/۸
متوسط خط فقر نسبی ماهیانه به روش‌های فوق	۲۵۶۸۰۸۰	۲۰۷۳۷۸۰	۲۰۴۷۴۱۰	۱۸۹۸۶۶۰	۱۰/۶

محاسبه شدت فقر مطلق

خط فقر مطلق کل به روش‌های مختلف و با استفاده از تعریف ارائه شده برای شاخص نسبت سرشمار، نسبت به محاسبه شدت فقر مطلق اقدام شد که نتایج آن در جدول شماره ۴، آمده است. بر اساس جدول فوق بیش‌ترین نسبت خانوارهای زیر خط فقر بر اساس تعریف انگل ۱، به‌دست آمده است. در سال ۱۳۸۹ حدود ۶۱/۵ درصد خانوارهای شهری استان کردستان زیر خط فقر مطلق کل قرار گرفته‌اند که این نسبت در سال ۱۳۹۲ به ۷۹/۷ درصد رسیده است؛ یعنی ۱۸/۲ درصد از خانوارهای شهری استان کردستان به زیر خط فقر انتقال یافته‌اند. اما بیش‌ترین میزان خط فقر مربوط به تعریف خط فقر مطلق کل (خط فقر مطلق غذایی به‌علاوه ۱/۳

خط فقر مطلق غذایی) بوده است که در سال ۱۳۸۹ معادل ۱۸/۱ درصد خانوارهای شهری استان کردستان زیر خط فقر مطلق کل بوده که در سال ۱۳۹۲ به ۳۷/۶ درصد افزایش یافته است. بر اساس متوسط خط فقر مطلق کل (روش آخر) نسبت خانوارهای زیر خط فقر مطلق کل در سال ۱۳۸۹ حدود ۵۰/۹ درصد بوده که در سال ۱۳۹۲ به ۵۱/۳ درصد افزایش یافته است. در خوش‌بینانه‌ترین حالت در سال ۱۳۹۲ حدود ۳۶/۴ درصد خانوارهای شهری استان کردستان زیر خط فقر مطلق بوده‌اند. در بدبینانه‌ترین حالت با در نظر گرفتن روش انگل ۱ حدود ۷۹/۷ درصد از خانوارهای شهری استان کردستان زیر خط فقر مطلق بوده‌اند.

جدول ۴. درصد خانوارهای زیر خط فقر مطلق مناطق شهری استان کردستان: ۱۳۸۹-۹۲

انواع خط فقر مطلق	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲
روش اول	۲۴/۹	۲۹/۳	۳۰	۳۶/۴
روش دوم	۱۸/۱	۲۳/۳	۲۲/۵	۳۷/۶
ارشانسکی	۶۰/۳	۸۲	۷۸/۵	۶۷/۴
روش انگل ۱	۶۱/۵	۸۲/۵	۷۷/۸	۷۹/۷
روش انگل ۲	۴۲/۴	۶۵	۶۴/۸	۵۹/۲
روش متوسط	۵۰/۹	۶۱/۸	۶۱/۵	۵۱/۳

محاسبه شدت فقر نسبی

بر اساس محاسبات انجام گرفته که در جدول ۵، نشان داده شده است. کم‌ترین شدت فقر نسبی مربوط به روش ۵۰ درصد هزینه خانوار میانه بوده است. بر اساس این روش در سال ۱۳۸۹ حدود ۲۱/۹ درصد از خانوارهای شهری استان کردستان زیر خط فقر نسبی بوده‌اند که در سال ۱۳۹۲ به ۳۷/۳ درصد افزایش یافته است.

بیش‌ترین مقدار شدت فقر نسبی مربوط به روش ۶۷ درصد هزینه خانوار میانگین بوده که در سال ۱۳۸۹ حدود ۳۷ درصد خانوارهای شهری زیر خط فقر مذکور بوده، که این نسبت در سال ۱۳۹۲ به ۳۸/۶ درصد افزایش یافته است. بر اساس روش متوسط خط فقر نسبی در سال ۱۳۸۹ حدود ۲۰/۵ درصد خانوار شهری استان کردستان زیر خط فقر نسبی بوده‌اند که این نسبت در سال ۱۳۹۲ به ۳۲/۵ درصد افزایش یافته است.

جدول ۵. درصد خانوارهای زیر خط فقر نسبی مناطق شهری استان کردستان: ۱۳۸۹-۹۲

انواع خط فقر نسبی	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲
روش اول	۱۸/۱	۱۹/۳	۲۳	۲۶
روش دوم	۳۷	۳۶/۵	۳۶/۳	۳۷/۶
روش سوم	۲۱/۶	۳۱/۵	۳۴	۳۷/۳
روش چهارم	۲۱/۹	۲۶/۳	۲۶/۳	۳۶/۹
روش متوسط	۲۰/۵	۲۴/۵	۳۱/۳	۳۲/۵

بحث و نتیجه‌گیری

در خصوص اعتبار نتایج تحقیق لازم به ذکر است که داده‌ها را از طرح آماری درآمد و هزینه خانوار مرکز آمار ایران اخذ شده است. نتایج به دست آمده از طریق روش‌های متداول در ارزیابی فقر مانند روش انگل؛ ارشانسکی و ... بوده است. همچنان که در نتایج آمده است روند فقر شهری در استان کردستان روندی صعودی را در پیش گرفته است. واقعیت امر این است که مقوله فقر در مناطق شهری و پیامدهای همچون حاشیه‌نشینی؛ فقر؛ تكدی‌گرایی و آسیب‌های اجتماعی آن معلول مجموعه عواملی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها خارج از فضای شهری است و همان ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی است که در نتیجه فقر در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فقر و ... به شهرها مهاجرت نموده‌اند.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که با افزایش قیمت کالاها طی دوره ۹۲-۱۳۸۹ خط فقر مطلق غذایی نیز افزایش یافته است.

نتایج بر اساس روش‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد، خط فقر مطلق غذایی ماهانه طی دوره مورد مطالعه حدود ۲۰/۳ درصد رشد داشته است. به طوری که از ۱۳۳۷۳۴۵۶ ریال در سال ۱۳۸۹ به ۱۶۳۵۹۵۳ ریال در سال ۱۳۹۲، افزایش یافته است. بر این اساس میانگین خط فقر مطلق کل (روش متوسط) در سال ۱۳۸۹، برابر با ۳۵۴۱۱۵۰ ریال بود که در سال ۱۳۹۲، به ۴۱۸۱۷۵۰ ریال افزایش یافته است که نشان دهنده رشد ۱۸/۱ درصدی است. با تکیه بر این تعریف از خط فقر مطلق کل، شدت فقر مطلق از ۵۰/۹ درصد در سال ۹۸ به ۵۱/۳ درصد در سال ۱۳۹۲، افزایش یافته است. همچنین متوسط خط فقر نسبی طی دوره مورد مطالعه از ۱۸۹۸۶۶۰ ریال در ماه به ۲۵۶۸۰۸ ریال افزایش است. بر اساس خط فقر مذکور شدت فقر نسبی در سال‌های ۱۳۸۹ و ۱۳۹۲، تقریباً ثابت بوده و معادل ۲۰/۵ درصد بوده است.

با توجه به اینکه در آیات و احادیث بر اهمیت فقر یادآوری نموده‌اند و از نظر سیستمی فقر مهلک‌ترین عامل از هم‌گسیختگی انسجام اجتماعی و وحدت ملی است. تکثرگرایی فرهنگی، مذهبی و زبانی در استان‌های حاشیه‌ای، لازم است دولت اهتمام ویژه‌ای به مناطق و نواحی حاشیه‌ای و محروم با توجه به زمینه‌های سیاسی و امنیتی که سال‌هاست در مناطق وجود داشته، تصمیماتی جهت کاهش فقر در پیش بگیرد. این رویکرد تصمیم‌گیری بر اساس تئوری واگرایی و همگرایی در مباحث سیاسی و منطقه‌ای قابل طرح است.

راهکارها

با توجه به نتایج به دست آمده از مطالعه، پیشنهاد می‌گردد:

- ✓ ارزیابی توان‌های محیطی در راستای توانمندسازی استان کردستان و بکارگیری نیروهای محلی در این راستا؛
- ✓ تدوین برنامه ششم توسعه کشور با تأکید بر تقلیل شدت فقر و تدوین بودجه‌های سنواری استان‌ها با این دیدگاه؛
- ✓ تدوین برنامه‌های کار آفرینی و حمایت منطقی دولت از اجرایی نمودن آن؛
- ✓ توسعه بازارچه‌های مرزی و کولبری به شکل رسمی؛
- ✓ توسعه صنایع تکمیلی و کارگاهی با توجه به پتانسیل و رتبه ۵ استان در زمینه‌های تولید محصولات کشاورزی.

منابع

۱. ابونوری، اسماعیل؛ ملکی، نادر (۱۳۸۷)، خط فقر در استان سمنان طی برنامه‌های توسعه (۱۳۶۸-۱۳۸۷)، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸: ۲۳۷-۲۱۵.
۲. بلاک، مارک (۱۳۷۵)، اقتصاددانان بزرگ، ترجمه: غلامعلی فرجادی، تهران، انتشارات وقتی.
۳. باقری، فریده و کاوند، حسین (۱۳۸۹)، اندازه‌گیری شدت فقر در ایران کاربرد شاخص SST، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰: ۱۹۲-۱۸۱.
۴. پورموسوی، سیدموسی؛ امینی، میلاد و کیخا، مهدی (۱۳۹۲)، تأثیر اقتصاد سیاه بر فقر در مناطق شهری ایران، برنامه‌ریزی و آمایش فضا (مدرس علوم انسانی)، دوره ۱۷، شماره ۳: ۴۵-۶۱.
۵. پیرایی، خسرو و شفیعی، شهریار (۱۳۹۱)، اندازه‌گیری فقر با تأکید بر خانوارهای شهری استان مازندران، پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۱: ۲۴۵-۲۲۳.
۶. جلالی، محسن (۱۳۹۴)، رویکرد تحلیلی در بررسی فقر ایران؛ فصلنامه روند، سال بیست دوم، شماره ۶۹: ۶۶-۴۳.
۷. حسن‌زاده، علی (۱۳۷۹)، بررسی عوامل مؤثر بر فقر مطالعه موردی ایران، پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۴-۵، تهران: ۱۸۳-۱۳۵.
۸. خالدی کوهسار؛ سعید، یزدانی و اندیشه، حقیقت‌جو شیرازی (۱۳۸۷) مطالعه فقر روستایی ایران و تعیین عوامل مؤثر بر آن با تأکید بر سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال دهم، شماره ۳۵: ۲۲۸-۲۰۵.
۹. خالدی، کوهسار و زوار، پرمه (۱۳۸۸)، بررسی وضعیت فقر در مناطق شهری و روستایی ایران (۸۲-۱۳۷۵). اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال سیزدهم، شماره ۴۹: ۸۲-۵۷.
۱۰. خسروی‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۹۱)، برآورد فقر و شاخص‌های فقر در مناطق شهری و روستایی؛ فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی؛ سال سوم؛ شماره ششم: ۶۰-۳۹.

۱۱. راغفر، حسین (۱۳۹۲) *اندازه‌گیری فقر چند بعدی در تهران*، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، سال سیزدهم، شماره ۲: ۱۲-۱.
۱۲. رفیعیان، مجتبی و شاهین راد، مهنوش (۱۳۸۷)، *راهبرد توسعه شهر در جهت تحقق برنامه‌ریزی شهری (با تأکید بر برنامه‌ریزی راهبردی کرمان)*، مجله مطالعات اجتماعی ایران. سال ۶ شماره ۴: ۲۹-۶.
۱۳. روستایی، شهریور (۱۳۹۱)، *توزیع فضایی فقر شهری در شهر کرمانشاه*، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۵: ۹۱-۷۱.
۱۴. زاهدی مازندرانی، محمدجواد (۱۳۸۳)، *توان پس‌انداز خانوارهای روستایی و آثار آن بر مشارکت روستاییان در فرآیند توسعه، اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ویژه‌نامه فقر و آسیب‌پذیری روستایی، شماره ۴۵: ۶۸-۴۱.
۱۵. شوپرت، دنات (۱۳۷۵)، *فقر در کشورهای در حال توسعه*، ترجمه: تیمور محمدی، مجله برنامه و بودجه، شماره ۲: ۴۹-۴۱.
۱۶. شکوری، علی و سعیدی، علی اصغر (۱۳۹۳)، *فقر خانواده و زنان شهری با تأکید بر کلان‌شهر تهران*، مطالعات جامعه‌شناختی شهری (مطالعات شهری)، دوره ۴، شماره ۱۰: ۱۰۸-۷۳.
۱۷. عرب مازار، عباس و حسینی‌نژاد، مرتضی (۱۳۸۷)، *عوامل مؤثر بر فقر خانوارهای شاغل روستایی در ایران*، جستارهای اقتصادی، سال اول، شماره ۱: ۹۴-۶۷.
۱۸. عزیززی، منصور؛ موحد، علی؛ ساسان، پورفرزانه، کرده، نعمت (۱۳۹۳)، *تحلیلی بر وضعیت فقر شهری*، مطالعه موردی: شهر مهاباد، اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، دوره ۲۳، شماره ۹۰-۹۱، (ویژه‌نامه): ۶۹-۶۰.
۱۹. کاشی خداداد، فرهاد؛ شمسی، آسوده (۱۳۹۱)، *بررسی اثرات سیاست‌های حمایتی بر کاهش فقر در ایران*؛ فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق) دوره ۹، شماره ۲: ۱۷۱-۱۵۳.
۲۰. کاشی خداداد، فرهاد؛ سلیمان‌نژاد، علی اکبر (۱۳۹۱)، *برآورد خط فقر و بررسی تغییرات آن در مناطق روستایی استان اصفهان*. تحقیقات جغرافیایی، دوره ۲۷، شماره ۲: ۱۱۴-۹۱.
۲۱. گیدنز، آنتونی (۱۳۷۴)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه: منوچهر صیوری، تهران، نشر نی.
۲۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، *سالنامه آماری ۱۳۸۹* تهران.
۲۳. میرشجاعی، فخری (۱۳۹۰)، *بررسی وضعیت فقر در جهان*، فصلنامه روند پژوهش‌های اقتصادی، سال نوزدهم، شماره ۵۸: ۲۳۰-۲۰۵.
۲۴. نجارزاده، رضا (۱۳۹۱)، *محاسبه شاخص‌های فقر با روش سلطه تصادفی در اقتصاد ایران (۱۳۸۳ و ۱۳۸۷)*، رفاه اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۴۵: ۶۹-۴۵.
25. Kedir, Abbi, Girma, Sourafel (2005), *Quadratic Food Engel Curve with Measurement Error: Evidence from a budget Survey*, University of Leicester uk.
26. Sen, Amartya (1979), *Poverty an Ordinal Approach to Measurement*, Econometrical Vol. 44, No. 2: 219-231.
27. Townsend, Peter (1985), *Sociological Approach to Measurement of Poverty a Rejoinder to Amartya Sen*, Oxford Economic Papers.
28. World Bank (1999), *A World Free of Poverty*, World development Report Oxford university press for the World Bank.
29. World Bank (2008), *A World Free of Poverty*, World development Report Oxford university press for the World Bank.
30. <http://data.worldbank.org/products/wide-map>.